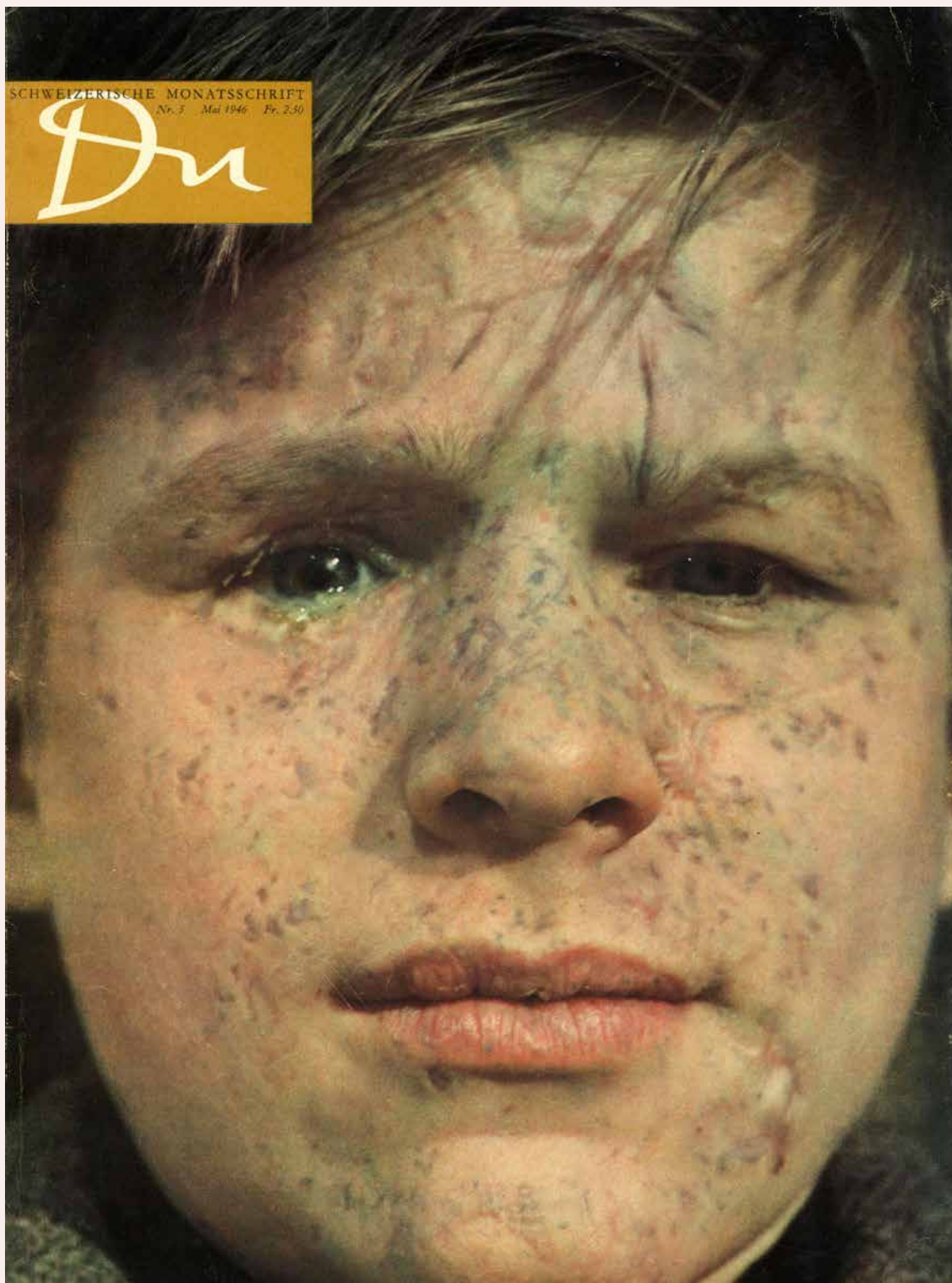




Cover maandblad Du (mei 1946).

Het gezicht van een oorlog

door Sjors van den Hombergh

In de vaste tentoonstelling in het Historie-huis in Roermond hangt een indrukwekkende foto. De afbeelding toont een jongen met een zwaar gehavend gezicht. Bedrukt kijkt hij je aan. Duidelijk is dat dit geen doorsnee portret is, maar een portret met een bijzonder verhaal. In tegenstelling tot afbeeldingen van voorname personen als Maria Theresia, Wilhelmus Lindanus of Charles Ruijs de Beerenbrouck roept dit beeld een zekere emotie op. Het glazen oog en de kraters in zijn gezicht laten je niet meer los en maken dat je nieuwsgierig wordt naar de jongen en zijn verhaal.

OPERATIE FALL GELB

Na jaren van oplopende spanningen wordt Nederland op 10 mei 1940 meegesleurd in de grootheidswaanzin van de nationaalsocialisten uit Duitsland. Als gevolg van operatie *Fall Gelb* wordt Nederland in de vroege meidagen van 1940 door het Duitse leger onder de voet gelopen.¹ Tijdens de Duitse *Blitzkrieg* wordt Roermond direct op 10 mei aangevallen en een dag later is de bezetting een feit. In die oorlogsjaren wordt de stad diverse keren getroffen door bombardementen en raakt deze zwaar beschadigd. In totaal laten in vijf jaar tijd 380 mensen het leven.²

SCHWEIZER SPENDE AN DIE KRIEGSGESCHÄDIGTEN

Waar het grootste deel van Europa de ellende van de Tweede Wereldoorlog aan den lijve ondervindt, slaagt Zwitserland erin om neutraal te blijven. Het land komt de oorlog relatief ongeschonden door, maar raakt wel geïsoleerd in haar buitenlandpolitiek. Dit als gevolg van het feit dat het ondanks zijn neutrale status toch goede betrekkingen onderhoudt met het naziregime in Berlijn. Vanwege de importafhankelijkheid van zijn economie kiest Zwitser-

land ervoor om de grote broer in het noorden niet voor het hoofd te stoten. Meewerken blijkt economisch aantrekkelijker dan weerstand bieden. De Zwitserse industrie draait dan ook overuren om te kunnen voldoen aan de enorme vraag van de Duitse *Wehrmacht*, de banken leveren miljoenen franken in ruil voor geroofd Joods goud en de overheid houdt er een zeer stringente vluchtelingenpolitiek op na die ertoe leidt dat tienduizenden Joodse vluchtelingen geweigerd worden.³

In een poging om het isolement te doorbreken komt de Zwitserse regering in actie. Op 1 december 1944 laat de Bondsraad een boodschap uitgaan, gevolgd door een brochure met een oplage van 1,5 miljoen exemplaren. In de brochure, met de titel *Unser Volk will danken*, doet bondspresident Walther Stampfli een persoonlijke oproep aan de Zwitserse bevolking om geld te doneren: 'De Zwitserse donatie aan de oorlogsgetroffenen moet onze bevolking de

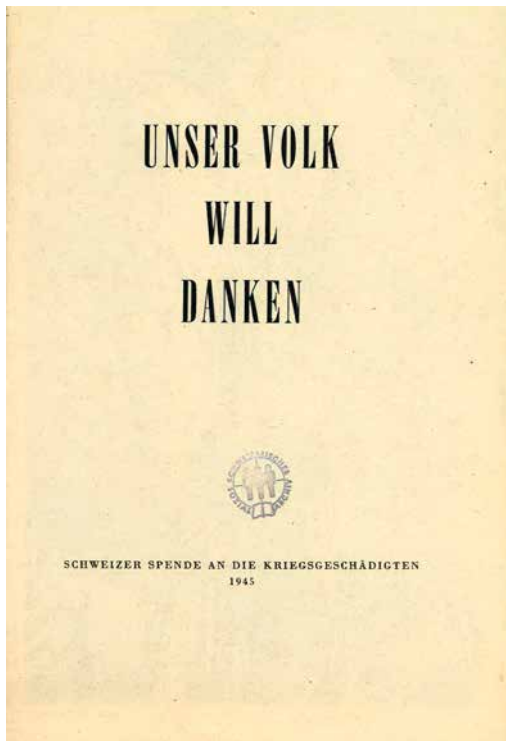
kans geven om te getuigen van hun gevoelens van naastenliefde. Iedere Zwitser, jong of oud, rijk of arm, moet de kans krijgen om deel te nemen aan een werk waarmee hij een morele verplichting tegenover zijn zwaar beproefde burens vervult. Deze liefdadigheidsmissie past in een van de meest eervolle tradities van Zwitserland. We slaan geen nieuwe wegen in. Maar omdat de ellende die moet worden verlicht wijdverspreid is en dieper gaat dan ooit tevoren, moet onze bereidheid om te helpen ook een overeenkomstige inspanning vereisen'.⁴

De boodschap van de Bondsraad tezamen met de brochure vormen de aanzet tot de *Schweizer Spende*, de grootste inzamelingsactie van Zwitserland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Dat het de Bondsraad ernst is, blijkt uit het feit dat zij 100 miljoen frank (ongeveer € 391.000.000 in 1944)⁵ doneert aan de *Schweizer Spende*. Een historisch feit. In vier jaar tijd haalt Zwitserland 203 miljoen frank



Foto van de oorlogsschade in Roermond, een maand na de bevrijding.

NIOD, DiaArchief Mr. A. Hustinx, nr. 172077. Foto: Alphons Hustinx.

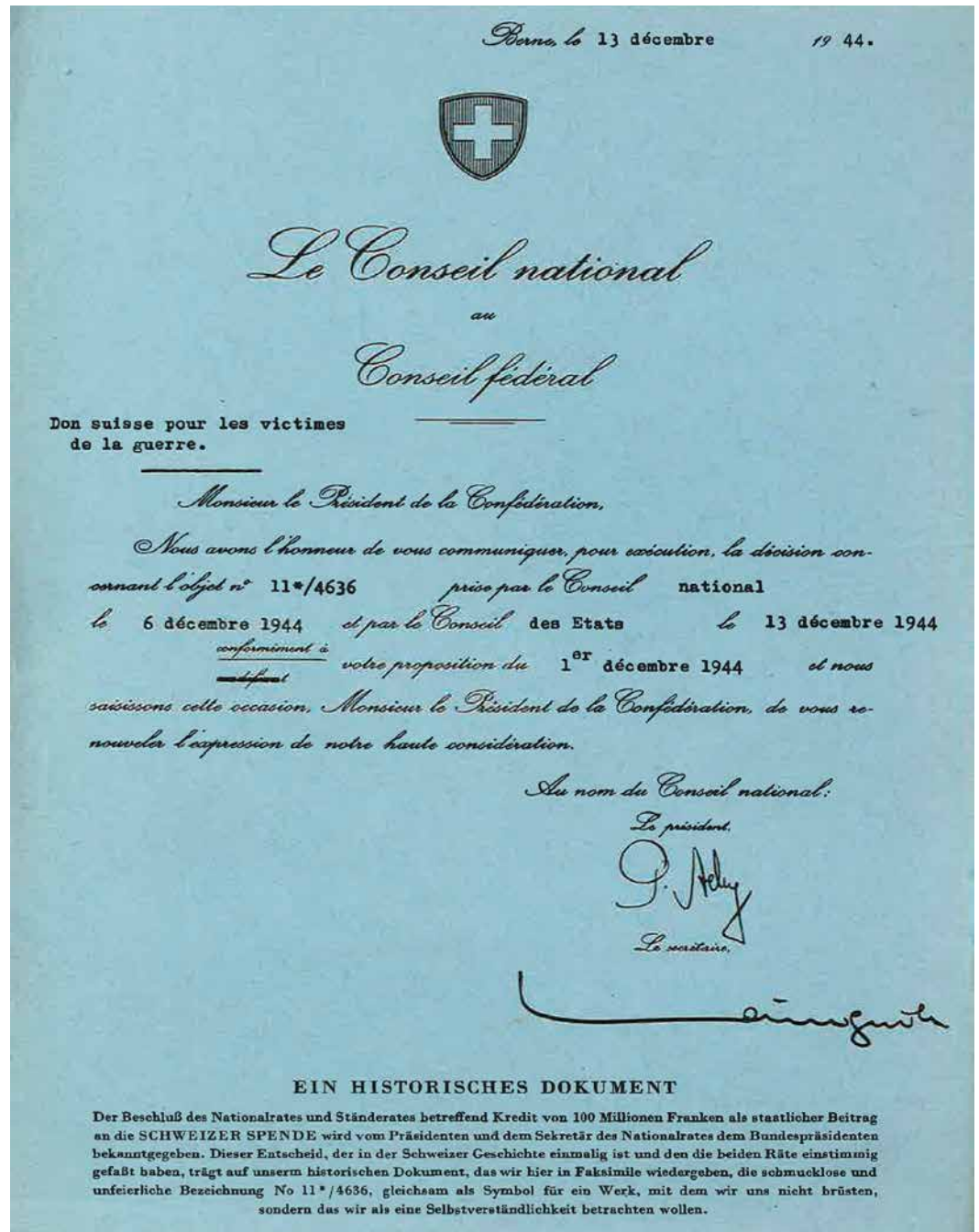


Brochure Unser Volk will danken (1945).



In Turijn worden levensmiddelen uitgeladen in het kader van de Schweizer Spende (1946).

Zürich, Schweizerisches Sozialarchiv, nr. F 5025-Fa-255.



Facsimile van het besluit van de Bondsraad met betrekking tot het verstrekken van 100 miljoen frank als staatsbijdrage aan de Schweizer Spende (1944).

op aan particuliere en federale donaties.⁶ Het geld wordt tot in 1948 aangewend voor diverse initiatieven in maar liefst achttien landen.⁷

Vanuit de Zwitserse overheid wordt er gedurende de oorlogsjaren censuur toegepast op de media. Oorlogsbeelden zijn taboe. De media tonen vooral beelden met als doel het land te verenigen. De oorlog is daardoor voor veel Zwitsersers een ver-van-hun-bed-show. Om de resultaten van de *Schweizer Spende* te tonen aan de donateurs worden er diverse initiatieven ontplooid. Een daarvan is een door de *Schweizer Spende* gefinancierde rondreis door Europa, waarbij fotografen het oorlogsleed en de wederopbouw in diverse landen vastleggen.

SCHWEIZERISCHE MONATSSCHRIFT DU

De mogelijkheid voor deze reis wordt aangegrepen door Arnold Kübler (1890-1983), die tussen 1941 en 1957 hoofdredacteur is van het *Schweizerische Monatsschrift Du*. Het tijdschrift is een initiatief van uitgeverij Conzett & Huber als opvolger van het aan een andere uitgeverij verkochte tijdschrift *Zürcher Illustrierte*. Met *Du* wil de uitgever de mogelijkheden van de kleurenfotografie etaleren.⁸ Kübler, die fotografie inzet als een middel om een boodschap te vertellen, ziet de oprichting van *Du* als een maatschappelijke verplichting. Küblers engagement is antifascistisch, meer humanistisch dan politiek.⁹ In zijn eerste hoofdartikel schrijft hij: 'Iedereen beseft dat we in een tijd van grote omwenteling en verandering leven. De toestand van de wereld is in een staat van verandering. Elke dag roept ons toe: "Je bent niet alleen! Je bent er niet alleen voor jezelf. Je hebt verantwoordelijkheden en taken die verder gaan dan je persoonlijke voorkeuren en antipathieën"'.¹⁰

Het tijdschrift is een merkwaardige onderneming midden in de oorlog. De oorlog wordt slechts af en toe afgebeeld in foto's, maar bijna nooit beschreven in teksten. Zwitserland daarentegen komt op fraaie wijze aan bod,



Arnold Kübler, Zürich, Zwitserland (1953).
Winterthur, Fotostiftung Schweiz.

met prachtige landschappen en historische beelden. Het tijdschrift ontwikkelt zich tot een symbool van Zwitserse kwaliteiten op het gebied van design en mentaliteit. Solide, goed verzorgd, niet bepaald avant-gardistisch, maar kosmopolitisch, op een gereserveerde Zwitserse manier. De uitgaven beloven ernst en bieden tegelijkertijd iets nieuws en consistentie.¹¹ Hoewel de kritiek op *Du* in het begin niet mals is, weet het zich in korte tijd te bewijzen als hét culturele tijdschrift van Zwitserland. Eind jaren '50 heeft het een trouw lezerspubliek opgebouwd bestaande uit meer dan 30.000 abonnees.¹²

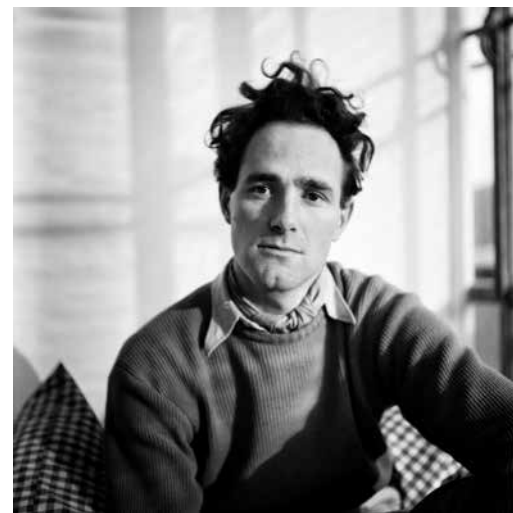
BISCHOF & SCHULTHESS

Kübler gaat bij de keuze voor de fotografen niet over één nacht ijs. Het belang van het welslagen van de reis is voor hem overduidelijk. Het project biedt immers een uitgelezen kans om *Du* te kunnen profileren. De Zwitserse fotograaf Werner Bischof (1916-1954) en zijn collega Emil Schulthess (1913-1996) worden gevraagd om in vijf weken tijd de verschrikkingen van de oorlog vast te leggen op de gevoelige plaat en de resultaten van de steun van de *Schweizer Spende* in beeld te brengen. Speciaal voor deze reis wordt er een auto, model Wanderer, geprepareerd in opdracht van uitgeverij

Conzett & Huber. In de auto wordt een donkere kamer ingebouwd om *on-the-road* foto's te kunnen ontwikkelen.¹³ Naast de auto krijgen ze een Devin-Tri-camera mee, waarmee kleurenfoto's gemaakt en ter plekke ontwikkeld kunnen worden.¹⁴ De Devin Tri-Colour-camera maakt gebruik van het *one shot* trichromieproces. Het geschoten beeld wordt gelijktijdig naar drie glasplaten gestuurd, die elk een enkele kleur (rood, groen, blauw) door een filter registreren. Om een kleurenafdruk te maken, moet de informatie van de drie negatieven worden gecombineerd.¹⁵

Dat de keuze valt op Bischof en Schulthess is geen toeval. Vanwege hun eerdere werkzaamheden voor *Du* zijn ze immers goed op elkaar ingespeeld. Ze kennen Kübler en weten welke eisen hij stelt.

Zowel Bischof als Schulthess zijn begonnen als reclamefotografen. Bischof richt in 1939 zelfs zijn eigen mode- en reclamestudio op. Toch bereikt hij zijn wereldfaam niet met zijn reclamewerk, maar met de foto's die hij vanaf 1942 als onafhankelijk fotograaf maakt. Zijn foto's



Zelfportret van Werner Bischof in zijn studio in Zürich (1941).

Zürich, Werner Bischof Estate.



Emil Schulthess, Congo (1956).
Winterthur, Fotostiftung Schweiz.

behoren tot de zogenoemde stroming van de 'humanistische fotografie'. Bij deze stroming staat de mens en zijn leven centraal.¹⁶ In 1949 mag Bischof zelfs toetreden tot het prestigieuze Parijse persbureau Magnum Photos. Over zijn ontwikkeling als fotograaf zegt Bischof het volgende: 'Ik voelde me gedwongen om verder te gaan en het ware gezicht van de wereld te ontdekken. Het leiden van een bevredigend leven van overvloed had velen van ons blind gemaakt voor de immense ontberingen buiten onze grenzen'.¹⁷

Daar waar Bischof zich na zijn periode als reclamefotograaf richt op het vastleggen van het menselijk leed in de wereld, verschuift de focus van Schulthess naar die van het licht, de schoonheid van de natuur en het dierenrijk. In 1951 wordt zijn 24-delige serie over de midernachtzon in het Amerikaanse tijdschrift *Life* gepubliceerd. Schulthess is in een klap wereldberoemd.



Kaartje met de route die Bischof en Schulthess afleggen (1945).

Uit: Wim van Sinderen, *Werner Bischof in bevrijd Nederland. November-december 1945* (Den Haag 2017) 3.

DE JONGEN UIT ROERMOND

Een van de landen die bezocht worden in het kader van de reis door Europa, is Nederland. Ze beginnen in Limburg, reizen door naar Amsterdam, via Schiphol naar Den Haag en Scheveningen en ten slotte naar Zeeland, waar ze het overstroomde Walcheren vastleggen.¹⁸

In november 1945 komen Bischof en Schulthess aan in Roermond. De stad is sinds 1 maart bevrijd van het juk van de nazi's. Tijdens hun wandeling door de stad zien ze bij het postkantoor een jongen wiens gezicht zwaar gehavend is. In zijn dagboek schrijft Bischof over deze ontmoeting het volgende: 'Roermond is de laatste halte voor vandaag. [...] De straten zijn druk, en het is niet zeldzaam om kinderen te zien met geweren en helmen als speelgoed

– oh, dit wrede speelgoed. [...] Bij het postkantoor, waar ik wacht, komt een jongen aan met een versnipperd gezicht, blauwpaarse brandplekken van de granaatscherven, een glazen oog en een rood masker, het zachte rode vlees een wreed contrast'.¹⁹

Toch nemen ze geen foto van hem. De reis gaat verder naar Venlo. Op de terugreis krijgen ze een telegram van Kübler. Hij is op zoek naar een kleurenfoto voor de cover van *Du*. Een foto die verleden, heden en toekomst verenigt.²⁰ Bischof en Schulthess weten genoeg en maken rechtsomkeert. Aangekomen in Roermond weten ze dankzij de hulp van een pastoor alsnog in contact met de jongen te komen. Samen met zijn vader vertelt hij zijn verhaal.

De zestienjarige jongen blijkt, twee dagen na

de bevrijding van de stad, het slachtoffer te zijn geworden van een *boobytrap*. Een wapen dat massaal door de Duitse bezetters is achtergelaten bij hun vlucht uit de stad. Op die derde maart 1945 is de jongen aan het spelen met vriendjes bij het Zwartbroekplein. Dat was aan het einde van de straat; het gezin woonde tijdelijk aan de Zwartbroekstraat. Als gevolg van de schade na een bombardement was hun eigenlijke woning aan de Dokter Leursstraat onbewoonbaar geraakt.²¹ Tijdens het spelen gaat een *boobytrap* af. De jongen raakt zwaargewond aan zijn arm en gezicht. Door de explosie verliest hij zijn rechteroog en scherven verminken zijn gezicht. Een Amerikaanse militair brengt hem vervolgens naar het ziekenhuis, waar hij lange tijd zal verblijven.²² De jongen overleeft, maar is voor de rest van zijn leven getekend. Schulthess noteert het verhaal in zijn dagboek, maar vergeet één belangrijk detail:

de naam van de jongen ... Op een straathoek maakt Bischof vervolgens de foto van de jongen. Schulthess schrijft hierover: 'Het was een enigszins pijnlijk moment om die jongen daar zo neer te zetten onder het oog van het hoofdschuddend publiek'.²³

Alsof de jongen nog niet genoeg getraumatiseerd is, wordt zijn moeder in oktober van dat jaar doodgereden door een dronken Britse soldaat.²⁴ Zij laat hierbij haar man en tien kinderen achter. Omdat de vader niet in staat is om voor (al) zijn kinderen te zorgen, wordt een aantal van hen na de begrafenis van hun moeder op 24 oktober 1945 verdeeld onder diverse gezinnen.²⁵

CONTROVERSE

Kübler wil de kleurenfoto van de jongen uit Roermond op de cover van de mei-editie van *Du* plaatsen. Het voornemen veroorzaakt de



Overlijdensbericht van Jo's moeder Josephina Henrica van Dinter.

Dagblad voor Noord-Limburg, 21-10-1945

Sheet met daarop contactafdrukken van foto's die Bischof maakt in Limburg (1945).

Parijs, Magnum Photos.



Vitrine tentoonstelling 'The Compassionate Eye' over het werk van Werner Bischof (2011).
Collectie Stefan Zeeuwen.

nodige controversie. Uitgeverij Conzett & Huber laat op het moment van afdrucken de persen stoppen. De foto is niet acceptabel voor de lezers! Het leidt tot tumult op de redactievergadering.²⁶ Kübler blijft achter zijn keuze staan en krijgt de plaatsing erdoor. Maar niet zonder dat hij een verontschuldiging moet publiceren. Samen met een verklaring over het doel van fotografie legt hij zijn beslissing uit om het beeld van het lijdend kind af te drukken: 'Beste vrienden, we beseffen dat de jongen met zijn gezicht op de omslag van ons meinumner nauwelijks aantrekkelijk kan lijken. We willen graag uitleggen waarom we ervoor gekozen hebben u zo'n verontrustend beeld te presenteren: de inhoud van dit nummer is slechts een kleine greep uit de meer dan 2000 foto's die Werner Bischof maakte tijdens een reis van zes maanden door een half dozijn landen in Europa. De Schweizer Spende financierde zijn reis langs wat, in deze moeilijke tijden, niet anders dan een zware reis kon zijn. [...] Honderdduizenden kinderen in Europa hebben hun vader, moeder en broers en zussen verloren. Sommigen zijn zelfs hun naam en afkomst kwijtgeraakt. Miljoenen zijn uit hun vertrouwde omgeving en speelplaatsen verdreven en zwerven al maanden tussen landweggetjes en noodopvangcentra. Tallozen zijn een last voor hun moeders, talloze verminkte kinderen blijven verborgen voor de ogen van de

wereld. Deze kinderen maken deel uit van het toekomstige Europa, ze zullen opgroeien met hun jeugdervaringen in hun hart en rondlopen in ons land en de wereld helpen vormgeven waarin ook onze kinderen als volwassenen zullen leven. [...] Kijk nog eens naar de jongen op de cover: Het is een jongen die het nog steeds goed doet! Help de kinderen van Europa!'²⁷

Na publicatie volgt de nodige kritiek van de lezers. De zwaarste kritiek komt van een arts die in een brief aan Kübler verklaart: 'Nog een paar van dit soort nummers en je kunt me van je abonneelijst schrappen'. De openbare weergave van een levensgrote kleurenfoto van een lijdend en gewond kind getuigt, volgens de arts, van een ernstig gebrek aan smaak. Kübler antwoordt: 'De kreten van de ongelukkigen vallen nooit in de smaak bij de behoudenden, Smaak? Wat is dat?'²⁸

Bischof en/of Schulthess hebben er op één of andere manier voor gezorgd dat de jongen uit Roermond een exemplaar van de *Du*-aflevering met de foto kreeg. Dit exemplaar lag jarenlang bij zijn familie thuis in een ladekast.²⁹

JO CORBEIJ

Lang is de naam van de 'jongen uit Roermond' onbekend. In 2011 wordt in het Gemeentemuseum Helmond de tentoonstelling 'The Compassionate Eye' over het werk van Werner Bischof geopend. Een van de portretten die te zien is, is het portret van de 'jongen uit Roermond'. Conservator Frank Hoenjet besluit voorafgaand aan de tentoonstelling om te proberen de naam van de jongen uit Roermond te achterhalen.

Via diverse contacten in Roermond wordt gezocht naar aanknopingspunten. Ondanks alle inspanningen levert dit geen resultaat op. Het museum besluit daarom contact op te nemen met *Dagblad De Limburger*. Op dinsdag 21 december 2010 publiceert deze krant een oproep. Een dag later, op 22 december, melden Sofia en Gerrit Corbeij zich. Zij vertellen dat de

geportretteerde jongen hun broer Jo Corbeij (1929-1950) is.³⁰

Hoewel Kübler in mei 1946 nog optimistisch is en schrijft dat 'de jongen op de cover het nog steeds goed doet',³¹ loopt het met Jo uiteindelijk niet goed af. Vanaf 1948 werkt Jo op een boerderij in Grubbenvorst. Doordeeweeks

TIJDSCHRIFT 'Hij is al in 1950 overleden'



Zsófia Corbeij toont een foto van haar jong overleden broer Jo. foto Franco Gori

Oorlogskind heet Jo Corbey

De Roermondenaar die na de oorlog op de cover van het Zwitserse blad *Du* stond, heet Jo Corbey. Hij is in 1950 overleden aan verwondingen als gevolg van een boobytrap.

door Ron Buitenhuis

Sofia Corbey (83) uit Echt kreeg gisterenmorgen de schrik van haar leven. Zestig jaar na zijn dood stond haar broer Jo levensgroot in de krant. Ook nog eens met een indringende portretfoto, in november 1946 in Roermond gemaakt door de later beroemde Magnumfotograaf Werner Bischof. Het museum van Helmond, dat een tentoonstelling over Bischofs werk opent, was op zoek naar de identiteit van de jongen op de foto. Dezelfde foto stond in mei 1946 namelijk op de cover van het Zwitser-

se blad *Du*, dat een reportage bracht over de verwoestingen van de oorlog, kriskras door Europa. „Op 3 maart 1945, twee dagen na de bevrijding, speelde Jo met vrienden in garage Rijks (Zwartbroekplein, red.) toen een boobytrap afging”, zegt zus Sofia. „Jo was zwaar gewond aan zijn arm en gezicht. Een Amerikaanse militair - ik weet het nog goed, want het was de eerste neger die ik ooit zag - heeft hem naar het ziekenhuis gebracht.” In oktober 1945 verloor vader Corbey, die bij de Nedam werkte, zijn vrouw die in Melick dodelijk werd aangevallen door een dronken Amerikaan. In november 1945 verscheen de Zwitser Werner Bischof in Roermond en maakte een close-up van Jo's gehavende gezicht. Sofia: „Hij had enorm veel scherven in zijn gezicht en lijf. In 1950, hij was 21 jaar, is hij door scherven in zijn hersenen alsnog overleden.” Van de tien Corbey kinderen zijn er nog acht in leven. In Linne woont een tweelingbroer van Jo, maar die was gisteren niet bereikbaar voor een reactie.

Artikel uit *Dagblad De Limburger* waarin de naam van de jongen uit Roermond onthuld wordt.

Dagblad De Limburger, 22-12-2010.

woont hij in die plaats bij de familie Coenders. Daar wordt hij op 11 november 1950, op 21-jarige leeftijd, dood in bed aangetroffen.³² De verwondingen die hij heeft opgelopen door de *boobytrap*, zijn hem fataal geworden. Bij de explosie zijn houtsplinters de hersenen binnengedrongen via de vernielde oogkas.

Maar liefst 65 jaar lang is er slechts die foto, genomen in Roermond in 1945, die de cover van de mei-editie van *Du* siert. In 2010 krijgt het gezicht op de foto dan eindelijk een naam, Jo Corbeij is de 'jongen uit Roermond'.

NOTEN

- 1 www.tweedewereldoorlog.nl/kennis/themas/wereldwijde-schaal-conflict/Duitsland-valt-aan/operatie-fall-gelb/ (geraadpleegd 15-7-2024).
- 2 Peter Nissen e.a., *Roermond, Biografie van een stad en haar bewoners* (Hilversum 2014) 499.
- 3 Independent Commission of experts Switzerland – Second World War, Switzerland, *National Socialism and the Second World War – Final Report* (Zürich 2002) 498-509.
- 4 *Unser volk will danken* (Bern 1945) 2.
- 5 Berekening op grond van ChatGPT (22-10-2024). ChatGPT komt hierop uit via onderstaande berekening: in 1944 was 1 Amerikaanse dollar gelijk aan 4.2803 Zwitserse frank. Dus 100.000.000 Zwitserse frank / 4.2803 = 23.367.622,29 Amerikaanse dollar in 1944. Vervolgens is de gemiddelde jaarlijkse inflatie in de VS op basis van historische inflatiecijfers ongeveer 3,58%. Dit betekent dat de waarde van de Amerikaanse dollar in 1944 door inflatie significant is verminderd. Met inflatiecorrectie komt 23.367.622,29 USD in 1944 overeen met ongeveer 416 miljoen USD in 2024. De huidige wisselkoers van USD naar EUR is ongeveer 1 USD = 0,94 EUR (kan licht variëren). Dus, 416 miljoen USD * 0,94 = 391 miljoen euro in 2024. Aldus zou 100.000.000 Zwitserse frank in 1944 in 2024 een geschatte waarde van ongeveer 391 mil-

joen euro hebben, afhankelijk van de wisselkoers en inflatiecorrectie.

- 6 www.helveticaarchives.admin.ch/detail.aspx?ID=222319 (geraadpleegd 17-7-2024).
- 7 www.sozialarchiv.ch/2015/05/08/vor-70-jahren-das-ende-des-zweiten-weltkriegs-in-europa-und-die-schweiz/ (geraadpleegd 17-7-2024).
- 8 Dieter Bachmann, 'Unverhofftes Wiedersehen', in: *Neue Zürcher Zeitung*, 12-05-2012.
- 9 www.woz.ch/0811/DU/in-zuneigung-zur-welt (geraadpleegd 1-8-2024).
- 10 blog.nationalmuseum.ch/2017/03/DU-ein-magazin-fuer-die-ewigkeit/ (geraadpleegd 3-8-2024).
- 11 www.woz.ch/0811/DU/in-zuneigung-zur-welt (geraadpleegd 1-8-2024).
- 12 blog.nationalmuseum.ch/2017/03/du-ein-magazin-fuer-die-ewigkeit/ (geraadpleegd 3-8-2024).
- 13 Ibidem.
- 14 Wim van Sinderen, *Werner Bischof in bevrijd Nederland. November-december 1945* (Den Haag 2017) 3.
- 15 www.rts.ch/info/culture/arts-visuels/14140362-des-photos-couleur-inedites-de-werner-bischof-presentees-a-lugano.html (geraadpleegd 18-10-2024).
- 16 www.groene.nl/artikel/poezie-van-de-sstraat (geraadpleegd 30-7-2024).
- 17 www.magnumphotos.com/photographer/werner-bischof/ (geraadpleegd 12-8-2024).
- 18 lecturis.nl/proDuct/werner-bischof-in-bevrijd-nederland/#:~:text=Bischofs%20faam%20begon%20toen%20hij,1945%20in%20het%20gehavende%20Nederland (geraadpleegd 21-7-2024).
- 19 www.magnumphotos.com/newsroom/conflict/werner-bischof-boy-from-roermond/ (geraadpleegd 11-7-2024)
- 20 Arjen Ribbens, 'Een roadtrip door het naoorlogse Nederland', in: *NRC*, 15-12-2016.
- 21 Mededeling Trees Corbeij (zus van Jo), 25-10-2024.
- 22 In het Roermondse St.-Laurentiusziekenhuis werden vanaf augustus 1944 mensen met oorlogsgelateerde verwondingen behandeld, zoals granaatscherven, schotverwondingen, mijnexplosies,

bomscherven, onder puin bedolven, schanswerken, glasverwondingen en boobytraps. Oktober en november 1944 waren wat dat betreft de meest intensieve maanden geweest. In februari 1945 was het rustig omdat het merendeel van de bevolking geëvacueerd was. In maart waren er 74 ziekenhuisopnames, waarvan 26 oorlogsgelateerd. De specifieke aanduiding 'boobytrap' als oorzaak leidde enkel in januari 1945 tot drie opnames en in maart 1945 tot één opname in het ziekenhuis. En toen betrof het nog wel een jeugdige, wiens leven onherstelbaar werd getroffen. Ontleend aan: Peter de Jong, 'Ziekenhuis in oorlogstijd. Chirurgie in het St.-Laurentius Ziekenhuis 1940-1945', in: *SvR* 19 (2011) 98-111, m.n.107.

- 23 Van Sinderen, *Werner Bischof*.
- 24 Als gevolg van het dodelijk ongeval is er een rechtszaak voor de rechtbank in Maastricht gevoerd. Er is echter geen enkele vorm van compensatie uitgekeerd aan de nabestaanden. Mededeling Trees Corbeij, 25-10-2024.
- 25 Zijn ouders waren (Maria Hubertus Antoon) Emanuel Corbeij (Rucphen 19-9-1891 - fonbekend) die als chauffeur-monteur in 1924 huwde met de kasteleinsdochter Josephina Hendrica van Dinter (Roermond 28-5-1899 – aldaar 21-10-1945).
- 26 Bachmann, 'Unverhofftes Wiedersehen'.
- 27 Arnold Kübler, *Schweizerische Monatsschrift Du* (1946) nr. 5, 7.
- 28 Bachmann, 'Unverhofftes Wiedersehen'.
- 29 Het blad zou zijn langsgebracht door Zwitsers uit Winterthur, maar wie dat geweest kunnen zijn is niet bekend; Bachmann, 'Unverhofftes Wiedersehen'. Trees Corbeij vond het altijd eng als ze die ladekast opende en de foto van haar broer Jo op het tijdschrift zag; mededeling Trees Corbeij, 25-10-2024.
- 30 Jozef Gerardus Maria Theresia (Jo) Corbeij (Echt 7-11-1929 – Grubbenvorst 11-11-1950).
- 31 Kübler, *Schweizerische Monatsschrift Du*.
- 32 Mededeling Trees Corbeij, 25-10-2024.